

ΤΑ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΕΙΑ ΜΕΤΡΑ
ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΙΡΕΤΙΚΩΝ

Οι άπολυταρχικές τάσεις του Ιουστινιανού εκδηλώθηκαν από τα πρώτα κιόλας χρόνια της βασιλείας του με διαφόρους νόμους και διατάγματα, μέσω των οποίων θέλησε να θέσει υπό τον προσωπικό του έλεγχο τη διοίκηση του κράτους και της Έκκλησίας. Από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου η Έκκλησία είχε ταυτιστεί με το κράτος, οι δε παρεμβάσεις του αυτοκράτορα στα εκκλησιαστικά ζητήματα, κυρίως στις εργασίες των συνόδων, θεωρούνταν φυσιολογικές αν όχι απαραίτητες για την εγερρότητα των αποφάσεων που παίρνονταν. Ο αγώνας, ωστόσο, ενάντια στην ειδωλολατρία από νωρίς είχε περάσει στα χέρια των χριστιανών απολογητών. Σταδιακά όμως η πολεμική κατά των Έλλήνων έγινε υπόθεση του ίδιου του κράτους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η θρησκευτική μισαλλοδοξία πήρε επίσημο, πολιτικό χαρακτήρα, ιδίως στην περίοδο της βασιλείας του Ιουστινιανού. Ο άνωτερος στόχος του αυτοκράτορα ήταν η δημιουργία μιας ενιαίας νομοθεσίας και η διασφάλιση ταυτοχρόνως της ενότητας της πίστωσης. Οι απόψεις του περί του ορθοδόξου δόγματος, στο οποίο όφειλαν να υποταχθούν όλοι ανεξαιρέτως οι υπήκοοί του, εκφράστηκαν και με την ανάμιξη του σε δογματικά και εκκλησιαστικά θέματα. Άλλωστε, ο ίδιος πίστευε ότι ο αυτοκράτορας είναι στην ουσία η κεφαλή όχι μόνον του κράτους αλλά και της Έκκλησίας. Επιπλέον είχε διαμορφώσει δικές του θεολογικές αντίληψεις, τις οποίες προσπάθησε με κάθε τρόπο να επιβάλει στην Έκκλησία.³⁸ Για τόν σκοπό αυτό δεν δίστασε να εξαπολύσει συστηματικούς διωγμούς κατά των αιρετικών και των ειδωλολατρών, υποχρεώνοντάς τους με την άπειλη ποικίλων ποινών και περιοριστικών μέτρων

35. Βλ. γενικότερα, Μ. Anastos, «Justinian's Despotic Control over the Church as Illustrated by his Edicts on the Theopaschite Formula and his Letters to Pope John II in 533», ZRVI 8/2 (1964) 1-11.

(*δτι τοίς μη τόν θεόν όρθώς προσκυνούσι και τά τών άνθρωπίνων άγαθών έπέχεται. Cod. Just., I 5, 12, 5*), άπεστέρησε από τους ειδωλολάτρες, τους Σαμαρείτες και τους αιρετικούς του δικαίωματος να κληροδοτούν την περιουσία τους σε μη ορθοδόξους (*Cod. Just., I 5, 15, 17, 18*).³⁸ Επίσης απαγόρευσε στους αιρετικούς, συμπεριλαμβανομένων και των Έβραίων, να προσφύγουν σε δικαστήρια κατά των ορθοδόξων ή να έχουν στην ύπηρεσία τους ορθοδόξους δούλους.³⁹ Με ένα άλλο νομοθέτημά του, το 537, ωστόσο, έπέτρεπε στους αιρετικούς, τους Έβραίους και τους Σαμαρείτες να καταλαμβάνουν δημόσιες θέσεις, που συνεπάγονταν διάφορες υποχρεώσεις προς το κράτος και προπάντων χρηματικές επιβαρύνσεις, υπό τόν όρο να μην απολαμβάνουν των προνομίων και των τιμών που άπέφεραν από τόν λειτουργήμα τους: *...και πληρούτωσαν σωματικάς τε και χρηματικάς λειτουργίας, ... τιμής δε άπολαύετωσαν μηδεμίαν, άλλ' έστωσαν έν άτιμία την τύχην, έν οίς και την ψυχην έβουλήθησαν είναι (Just. nov. 45, pr. 24-28)*. Με θανατική ποινή, τέλος, τιμωρούνταν οι Μανιχαίοι και οι ειδωλολάτρες που είχαν βαπτισθεί χριστιανοί, αλλά εξακολουθούσαν να έμμένουν στην προγονική τους θρησκεία (*Cod. Just. I 11, 10*).

Μετά την άνεπιτυχή και μάλλον άκαιρη προσπάθεια του Ιουλιανού να αναβιώσει την άρχαία έλληνική θρησκεία, οι χριστιανοί αυτοκράτορες με άλλεπάλληλες νομοθετικές ρυθμίσεις έπεδίωξαν να περιορίσουν τά δικαιώματα των εθνικών. Η λατρεία των ειδώλων δεν είχε παντελώς εξαφανισθεί από προσώπου της γής, παρόλο τόν έραποστολικό έργο της Έκκλησίας και τούς διωγμούς που κατά καιρούς εξαπέλυσαν κράτος και Έκκλησία κατά των εθνικών στη διάρκεια του πέμπτου αιώνα. Σε γενικές όμως γραμμές, οι περισσότεροι αυτοκράτορες έπέδειξαν κάποια άνοχη προς τούς εθνικούς, ή πολιτική ισχύ των οποίων έτσι κι άλλως δεν ήταν μεγάλη. Η έπιρροή που άσκούσαν περιοριζόταν κυρίως στους λογίους κύκλους, από τούς οποίους βέβαια προερχόταν ένας σημαντικός αριθμός δικακεκριμένων διδασκάλων της ρητορικής και της φιλοσοφίας. Με άλλα λόγια, τόν τελευταίο προπύργιο πίσω από τόν όποιο όχυρωνόταν ή ειδωλολατρική παράδοση ήταν οι σχολές στις όποιες διδασκόνταν ή άρχαία έλληνική γραμματεία, ή ρητορική και ή φιλοσοφία. Τόν μοιραίο κτύπημα κατά των εθνικών τόν έδωσε ό Ιουστινιανός. Πρώτα έφερε σε ισχύ όλα τά διατάγματα των προκατόχων του κατά των ειδωλολατρών και απαγόρευσε τά κληροδοτήματα και τίς δωρεές σε ειδωλολατρικούς

38. Πρ. και Just. nov. 115, α 3, 24 κ.ε.

39. Cod. Just., I 5, 21. Just. nov. 45, α 1. Επίσης, Cod. Just., I, 3, 54.

να άσπαστούν τόν δόγμα της Έκκλησίας που ό ίδιος πρέσβευε. Ο Προκόπιος αναφέρεται λεπτομερώς στις διώξεις αυτές στα Άνέκδοτα του, αλλά ή έρμηνεία που δίδει δεν είναι άπóλυτα πειστική. Οι διωγμοί κατά των άλλοθρήσκων υπαγορεύτηκαν, υποστηρίζει ό Ιστορικός, άπό καθαρά οικονομικούς λόγους, αλλά, στην πραγματικότητα, άποτελούσαν μία χονδροειδή πρόφαση που έπινοήθηκε για να μπορεί ό Ιουστινιανός να ληστεύει τίς περιουσίες των υπηκόων του: *...έν τούτω βουλευσάμενος, αιματός άνθρωπεύου την γήν πολλαίς μηχαναίς έμπλεων γίνεσθαι και χρήματα ληΐζεσθαι πλείω, φόνον και άλλον των υπηκόων έπενόει πολύν τρόπον τοιούδε (Άνέκδοτα, XI, 13, Haury, 72, 17-21)*. Στο υπόλοιπο ιστορικό του έργο ό Προκόπιος δεν θίγει τόν θέμα των διωγμών, ενώ στο *Περί Κτισμάτων* αναφερόμενος στη θρησκευτική πολιτική του αυτοκράτορα έπαινεί τόν έρω του ζήλο και τούς αγώνες του κατά των αιρέσεων:

πλανωμένην δε εύρών την άμφι τώ θεώ δόξαν τά πρότερα ές πολλά τε αναγκαζόμενην ίέναι, συντρίψας άπάσας τάς έπί τάς πλάνας φερούσας όδούς, διεπράξατο έν τώ βεβαίω της πίστωσης έπί μίαν έστάναι κρηπίδος (Περί Κτισμάτων, I, 1, 9, Haury, 6, 17-20).

Οι διώξεις κατά των αιρετικών άρχισαν τόν πρώτο κιόλας χρόνο της βασιλείας του, συμβασιλεύοντος εισέτι του Ιουστινίου (527), και είχαν ως στόχο την αίρεση των Μανιχαίων, την όποία προσπάθησε να πατάξει σε όλες τίς πόλεις της αυτοκρατορίας. Πολλοί συνελήφθησαν, ανάμεσά τους εξέχουσες προσωπικότητες, μη έξαιρουμένων των γυναικών, όπως μαρτυρεί ό Μαλάλας: *Έν δε τώ αύτώ καιρό κατά πόλιν πολλοί έτιμωρήθησαν Μανιχαίοι, έν οίς έτιμωρήθη και ή γυνή Έρυθρίου τού συγγλητικού και άλλαι άμα αύτή (Χρονογραφία, 423, 16-18)*. Στο διάταγμα που απέλυσε τόν ίδιο χρόνο δίδεται ό όρισμός του αιρετικού (*αιρετικόν γάρ πάντα καλούμεν, όστις μη της καθολικής εκκλησίας και της ορθοδόξου και αγίας ήμών ύπάρχει πίστωσης*),⁴⁰ ενώ ταυτόχρονα θεσπίζονται διάφορα σκληρά μέτρα για την πάταξη κάθε είδους αιρέσεων, συμπεριλαμβανομένης και της ειδωλολατρίας. Σε μία Νεαρά του, τού έτους 541, ως κριτήριο ορθοδοξίας καθορίζεται ή θεία μετάληψις, ενώ στόν κατάλογο των αιρετικών συναριθμούνται οι Νεστοριανοί, οι Εύτυχανιστές και Άκέφαλοι, καθώς και οι όπαδοί του Διοσκορού και Σεβήρου.⁴¹ Με τόν έπιχειρημα ότι όσοι δεν άκολουθούν την όρθή πίστη δεν δικαιούνται των άγαθών

36. Cod. Just., I 5, 12, 4.

37. Just. nov. 109 pr., 25 κ.ε.

ναούς: *Μηδενί δε εξέστω μήτε έν διαθήκη μήτε κατά δωρεάν καταλιμπάνειν ή διδόναι τι προσώποις ή τόποις έπί συστάσει της τού Έλληνισμού δυσσεβείας (Cod. Just. I 11, 9, 1)*. Ταυτόχρονα, άφήρεσε από τούς εθνικούς τόν δικαίωμα να διδάσκουν άποστερώντας τους έτσι από μισθούς και χορηγίες τού δημοσίου:

Πάν δε μάθημα παρά των νοσούντων την των άνοσίων Έλλήνων μανίαν διδάσκεσθαι καλύομεν, όστε μη κατά τούτω προσποιείσθαι αύτούς παιδεύειν τούς εις αύτούς άλλως φοιτώντας, ταις δε άλληθείαις τας γέρον δθθεν παιδευομένον διαφθείρειν ψυχάς άλλά μηδ έν τού δημοσίου σιτήσεως άπολαύειν αύτούς, ούκ έχοντας παρησίαν ούδ έν θείων γραμμάτων ή πραγματικών τύπων τοιούτου τινός άδειαν αύτοίς ένδεικνέν (Cod. Just. I 11, 10, 2).

Τόν φθινόπωρο τού 529, εξαπέλυσε διωγμούς κατά των ειδωλολατρών με άφορμή τη διενέργεια κάποιων έρευνών που διεξήχθησαν στην Κωνσταντινούπολη. Κατηγορήθηκαν και συνελήφθησαν πολλοί έθνικοί, ανάμεσά τους γνωστές προσωπικότητες, των οποίων οι περιουσίες δημεύθηκαν. Ορισμένοι άπό αύτούς καταδικάστηκαν σε θάνατο ή αυτοκτόνησαν, όπως μάς πληροφορεί στη Χρονογραφία του ό Ιωάννης Μαλάλας. Έπιπροσθέτως, οι έθνικοί δεν μπορούσαν πλέον, σε αντίθεση με τούς αιρετικούς, τούς Έβραίους και τούς Σαμαρείτες, να κατέχουν δημόσιες θέσεις. Τόν κίημα των διωγμών συμπάρεσσε και τούς αιρετικούς που ζούσαν σ' όλην την επικράτεια της αυτοκρατορίας:

Έν αύτώ δε τώ χρόνω διωγμός γέγονεν Έλλήνων μέγας, και πολλοί έδημεύθησαν, έν οίς έτελεύτησαν Μαικεδόνιος, Άσκληπίδοτος, Φωκίς ό Κρατερού, και Θωμάς ό Κοιαίστωρ και έν τούτω πολυς φόβος γέγονεν. έθελπισε δε ό αύτός βασιλεύς όστε μη πολιτεύεσθαι τούς έλληνίζοντας, τούς δε των άλλων αιρέσεων όντας άφανείς γενέσθαι της Ρωμαϊκής πολιτείας, προθεσμίαν τριών μηνών λαβόντας εις τόν γενέσθαι αύτούς κοινωνούς της ορθοδόξου πίστωσης, όστις θεός τυπος ένεφανίσθη έν πάσαις ταις έξωτικαίς πόλεσι.⁴⁰

Η απαγόρευση της διδασκαλίας στους ειδωλολάτρες έπέφερε βαρύ πλήγμα στην έλληνική παιδεία και ίθως σε τούς τομείς της φιλοσοφίας και των νομικών σπουδών. Τόν 529 ή σχολή της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας των Άθηνών άνέστειλε τη λειτουργία της, αν και ύπάρχουν κάποιες ενδείξεις ότι ένδεχομένως

40. Ιωάννης Μαλάλας, Χρονογραφία, XVIII, 449, 3-11.

συνέχισε να λειτουργεί—ή μάλλον να υπολειτουργεί—έως τὰ τέλη τοῦ ἔκτου αἰώνα:⁴¹

Ἐπὶ δὲ τῆς ὑπατείας τοῦ αὐτοῦ Δεκίου ὁ αὐτὸς βασιλεὺς θεοπίσας πρόσταξιν ἐπέμψεν ἐν Ἀθήναις, κελεύσας μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μήτε νόμιμα ἐξηγεῖσθαι...⁴²

Ὁ φιλόσοφος Δαμάσκιος, ὁ πλέον ἀξιόλογος διάδοχος τοῦ Πρόκλου (485), μαζί με ἄλλους ὁμοτέχνους του, προτίμησε τὴν ἐξορία παρά νὰ ἀσπασεῖ τὸν χριστιανισμό, ζητώντας καταφύγιο στὴν αὐλὴ τοῦ Χοσρόη. Ὅλοι τοὺς ἄλλους ἐπανάκαμψαν μετὰ ἀπὸ ἕνα διάστημα στὴν αὐτοκρατορία, ἀφοῦ τοὺς εἶχαν προηγουμένως δεθεῖ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς κάποιες ἐγγυήσεις γιὰ τὶς θρησκευτικὲς τοὺς ἐλευθερίες.⁴³

Οἱ διωγμοὶ κατὰ τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ τῶν αἰρετικῶν ἐν γένει συνεχίστηκαν καθ' ὅλην τὴν διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἂν ὄχι μετὰ τὴν ἴδια σφοδρότητα καὶ ἐμμονή, ὅπως στὶς ἀρχὲς τῆς μονοκρατορίας του, ὅπως-δήποτε ἄλλοι σταθερὰ καὶ μετὰ τοὺς ἴδιους πάντα στόχους. Ὁ Προκόπιος μαρτυρεῖ ὅτι τὸ 533 κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορα, ὁ δούκας τῆς Θηβαΐδος Ναρσῆς κατέστρεψε τοὺς ναοὺς τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ Ὁσίριδος εἰς τὰς Φύλας τῆς Αἰγύπτου. Οἱ εἰδωλολάτρες ἱερεῖς φυλακίστηκαν, ἐνὺ τὰ ἱερὰ ἀγάλματα τῶν ναῶν ἐστάλησαν στὴν Κωνσταντινούπολη.⁴⁴ Ὁ ἴδιος ἱστορικὸς ἀναφέρει ἀκόμη ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Ἀμμωνος καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου στὴν ἄσση Αὐγίλα τῆς Κυρηναϊκῆς μετετράπη σὲ ναὸ τῆς Θεοτόκου, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς περιοχῆς ἀσπαστήσαν τὸν χριστιανισμό κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αὐτοκράτορα.⁴⁵

Οἱ ἐνέργειες τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπως-δήποτε, δεῖχνουν τὴν ἀπόφασή του ἀφενὸς νὰ ξεριζώσῃ διὰ παντὸς τὴν εἰδωλολατρία, καὶ ἀφετέρου νὰ κάμψῃ τὸ φρόνημα τῶν διαφόρων αἰρετικῶν ομάδων. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἐπέτρεψε σὲ ζηλωτὰς τῆς Ἑσολησίας, ὅπως τὸν Ἰωάννη Ἐφέσου, νὰ μεταχειριστεῖ κάθε μέσο προκειμένου νὰ ὀδηγήσῃ στὸν χριστιανισμό τοὺς ἐθνικοὺς κατοί-

41. A. Cameron, «The Last Days of the Academy at Athens», *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 15 (1969) 7-29. Τὸ κλείσιμο τῆς σχολῆς τὸ 529 ὑποστηρίζεται πειστικὰ ἀπὸ τὸν H. Blumenthal, «529 and its Sequel: What Happened to the Academy?», *Bz* 48 (1978) 369-385.

42. Ἰωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*, XVIII, 451, 16-18.

43. Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν ἐξορισθέντων φιλοσόφων στὴν Περσία, βλ. Ἀγαθίας Σχολαστικός, *Ἱστοριῶν Β*, 30-31, Keydell, 79-82.

44. Προκόπιος, *Ἰστοριῶν*, I, 19, 36-37, Haury, I, 106.

45. Προκόπιος, *Περὶ Κτισμάτων*, VI, 2, 15-20, Haury, 174-175.

κους τῶν ὀρεινῶν ἀσιατικῶν ἐπαρχιῶν, Φρυγίας, Λυδίας καὶ Καρίας. Οἱ ἀρχαῖοι ναοὶ τῶν περιοχῶν αὐτῶν κατεστράφησαν ὀλοσχερῶς, καὶ μετὰ σὲ λίγα χρόνια, ἀπὸ τὸ 542 ποὺ ξεκίνησε τὸ ἱεραποστολικὸν τοῦ ἔργου, ὁ μονοφυσιτικὸς ἐπίσκοπος Ἰωάννης Ἐφέσου ἔφερε στὸν χριστιανισμό περισσότερους ἀπὸ ἐξήντα χιλιάδες ἐθνικοὺς. Στὸς ἀρτί βαπτισθέντες ἐθνικοὺς κατεβλήθη ἕνα μικρὸ ποσὸ ἀπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸ ταμεῖο, καθὼς καὶ ἡ δωρεὰν παροχὴ τοῦ βαπτιστικοῦ τοὺς ἐνδύματος. Ἐπίσης στὴν περιοχὴ τοὺς ἀνηγέρθησαν 96 ἐκκλησίαι καὶ 12 μοναστήρια. Πολλοὶ ὀδηγήθησαν τότε στὸ βάπτισμα, ἀνάμεσα τοὺς σοφιστὰς, γυατροὺς, γραμματιστὰς καὶ συγκλητικὸς, μετὰ τὴν βία καὶ μετὰ ἀπὸ μαστιγώσεις καὶ φυλακίσεις.⁴⁶ Διωγμοὶ ἐξαπελύθησαν ἐκ νέου κατὰ τῶν Μανιχαίων τὸ 545, πολλοὶ ἐκ τῶν ὁποίων τότε ἐκάθησαν ζωντανοί, διότι ἀρνήθησαν νὰ ἀσπαστοῦν τὴν Ὀρθοδοξία. Περὶ τὸ 550 οἱ διωγμοὶ ἐπεκτάθησαν καὶ κατὰ τῶν Μοντανιστῶν τῆς Φρυγίας, οἱ ναοὶ τῶν ὁποίων ἔγιναν παρανάλωμα τοῦ πυρός.⁴⁷ Οἱ διώξεις κατὰ τῶν ἐθνικῶν συνεχίστηκαν ἕως καὶ τὸ 562, στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπως μᾶς ἀναφέρει ὁ Ἰωάννης Μαλάλας, μετὰ συλλήψεις καὶ διαπομπεύσεις τῶν ἐθνικῶν μέσα στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ χρονογράφος μνημονεῖ ἀκόμη τὴν καταστροφὴ τῶν ἱερῶν τοὺς εἰκόνων στὸ Κυνήγιον, καὶ τὸ χειρότερο, τὸ κάψιμο τῶν βιβλίων τοὺς: *Μηνὶ Ἰουνίου, ἰνδικτιῶν τῇ αὐτῇ, συσγεθέντες Ἕλληνας περιεβωμίσθησαν καὶ τὰ βιβλία αὐτῶν κατεκαύθη ἐν τῷ Κυνήγιῳ καὶ εἰκόνες τῶν μυσερῶν θεῶν αὐτῶν καὶ ἀγάλματα.*⁴⁸

Οἱ συνέπειες τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τῶν εἰδωλολατρῶν ὑπῆρξαν καταστροφικὲς γιὰ τὰ γράμματα καὶ τὴν ἀνώτερη ἐκπαίδευση γενικότερα. Στὰ ἐργλήματα ποὺ διέπραξε ὁ αὐτοκράτορας, ὁ Προκόπιος ἐντάσσει τὴν κατάρρευση τοῦ ρητορικῶ ἀξιωματοῦ, καθὼς καὶ τὴν κατακράτηση τῆς δημόσιας μισθοδοσίας τῶν γυατρῶν καὶ τῶν διδασκάλων. Τὰ μέτρα αὐτὰ ὁ ἱστορικὸς δὲν τὰ συνδέει, βέβαια, μετὰ τὴν πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα ἐναντὶ τῶν ἐθνικῶν, ἀλλὰ μετὰ τὸ καταπιστικὸ οἰκονομικὸ πρόγραμμα ποὺ ἐφήρμοσε. Τὴν ἴδια ἀποψὴ ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Ζωναράς, προφανῶς ἀπηχώντας τὴ μαρτυρία τοῦ Προκόπιου:

...ἀπειρῶν χρημάτων δεόμενος τὰς τυπωθείσας ἀνάκαθεν ἐν ἐκάστῃ τῶν πόλεων δίδουσαι σιτήσεις τοῖς ἐν αὐταῖς διδασκάλοις τῶν λογικῶν τε-

46. Stein, *Histoire*, II, 371-372. Bury, *LRE*, II, 368-371.

47. Bury, *LRE*, II, 365, σημ. 2. Stein, *Histoire*, II, 374-375.

48. Ἰωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*, XVIII, 491, 18-20.

*χνῶν ὑποθήκαις τοῦ ἐπάρχου ἐξέκοψε. καὶ οὕτως τῶν ἐν ταῖς πόλεσι διδασκαλείων ἐσχολακῶτων ἀγροικία τῶν ἐν αὐταῖς κατεκράτησε.*⁴⁹

Ἡ περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ συνδέεται κυρίως μετὰ τὶς προσπάθειες ποὺ κατέβαλε γιὰ τὴν ἀνασυγκρότηση τῆς ἀρχαίας ρωμαϊκῆς κυριαρχίας στὴ Μεσόγειο. Ἐπίσης τὰ κτισματὰ του καὶ ἡ ἐν γένει οἰκοδομικὴ του δραστηριότητα, τόσο γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν παραμεθωρίων περιοχῶν ὅσο καὶ γιὰ τὴν καλύτερη λειτουργία τῶν πόλεων, σημαδεύουν τὴ μακρόχρονη βασιλεία του. Στὰ ἐπιτεύγματὰ του συγκαταλέγεται ἡ κωδικοποίηση τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἐγχείρημα φιλόδοξο, ποὺ πραγματοποιήθηκε μέσα σὲ ἐλάχιστο χρονικὸ διάστημα. Τὴν ἴδια ὁμοίως περίοδο ποὺ συντελοῦνται ὅλα αὐτὰ, ἀρχίζει ἡ παρακμὴ τῶν κλασικῶν γραμμάτων. Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία δὲν ἀντιγράφεται οὔτε σχολιάζεται πλέον, καθὼς ἡ θέση τῆς στὴν ἐκπαίδευση περιορίζεται σημαντικὰ. Οἱ γραμματικοί, οἱ ρήτορες καὶ οἱ φιλόσοφοι χάνουν τὰ προνόμια καὶ τὴ μισθοδοσία ποὺ εἶχαν ἀπὸ τὸ δημόσιο. «Εἶναι γιὰ τοῦτο ὑπεύθυνος ὁ Ἰουστινιανός;», διερωτᾶται ὁ Paul Lemerle. Τὴν ἀπάντησιν τὴ δίνει ὁ ἴδιος: «Τὰ μέτρα ποὺ πῆρε ἦταν ἡ φυσικὴ κατάληξη τοῦ ἀγῶνα τοῦ χριστιανισμοῦ ἐναντὶ στὴν εἰδωλολατρία, τῆς ὀρθοδοξίας ἐναντὶ στὴν αἵρεση ἦταν ἡ ἐκφραση τοῦ ἐσωτικῶ καὶ αὐταρχικοῦ αὐτοῦ πνεύματος ποὺ δημιουργήθηκε πᾶνω στὰ ἐρείπια, γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ Ἰουστινιανὸς εἶναι μόνον ὡς ἕνα βαθμὸ ὑπεύθυνος».⁵⁰

Βιβλιογραφία

BURY, *LRE*, II, 364-372. — STEIN, *Histoire*, II, 369-375. — ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία*, I, 291-292. — ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία*, I, 521-524. — LEMERLE, *Ὁ πρῶτος βυζαντινὸς οὐμανισμὸς*, 66-70. — A. CAMERON, *Procopius and the Sixth Century*, London 1985, 21-23.

49. Ἰωάννης Ζωναράς, *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν*, XIV 6, 31, 157, 2-7.

50. P. Lemerle, *Ὁ πρῶτος βυζαντινὸς οὐμανισμὸς*, 69.

2/3

Χριστιανῶν δόξαι ἀπόβλητοι πολλά εἰσιν ἐν πάσῃ τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ, ὥσπερ αἰρέσεις καλεῖν νενομίσασαι, Μοντανῶν τε καὶ Σαββατιανῶν καὶ ὄσας ἄλλαις πλανᾶσθαι αἱ τῶν ἀνθρώπων εἰώθασαι γινώμει. τούτους ἅπαντας δόξαν τὴν παλαιὰν ἐκέλευε μετατίθεσθαι, ἀλλὰ τε ἀπειλήσας ἀπειθοῦσι πολλά καὶ τὰς οὐσίας ἐς τοὺς παῖδας ἢ ζυγνεῖς μὲντι παραπέμπειν οἷον τε εἶναι. τούτων δὲ τὰ ἱερὰ τῶν αἰρετικῶν καλουμένων, καὶ διαφερόντως ὁσπερ ἢ τοῦ Ἀρείου ἠσκητο δόξα, πλοῦτόν τινα εἶχεν ἀκοῆς κρείττω. οὗτε γάρ ἢ σύγκλητος βουλή ἔξυμπασα οὐτε τις ἄλλη μεγίστη μοῖρα τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς, τὰ γε εἰς τὴν οὐσίαν εἰκάζεσθαι τοῦτοις δὴ τοῖς ἱεροῖς ἔσχε. κειμήλια τε γὰρ αὐτοῖς χρυσᾶ τε καὶ ἀργυρᾶ καὶ ζυγκείμενα ἐκ λίθων ἐντίμων ἀμύθητά τε καὶ ἀναρίθμητα ἦν, οἰκίαι τε καὶ κῶμαι παμπληθεῖς, καὶ χώρα πολλή πανταχόθι τῆς γῆς, καὶ ὄση ἄλλη πλούτου ἰδέα ἐστὶ τε καὶ ὀνομάζεται ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις ἄτε οὐδενὸς αὐτὰ τῶν πρόποτε βεβασιλευκῶτων ὀχλήσαντος. πολλοὶ τε ἄνθρωποι, καὶ ταῦτα δόξης ὄντες ὀρθῆς, τῇ τῶν σφετέρων ἐπιτηδευμάτων προφάσει ἐνθένδε αἰεὶ τοῦ βίου τὰς ἀφορμὰς εἶχον. τούτων μὲν οὖν τῶν ἱερῶν πρώτον τῆς οὐσίας δημοσιώσας Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς ἀφελετο ἐξαπιναιῶς τὰ χρήματα πάντα. ἐξ οὗ τοῖς πολλοῖς ἀποκεκλείσθαι τὸ λοιπὸν τοῦ βίου συνέβη.

Πολλοὶ δὲ εὐθὺς πανταχόσε περιμόντες δόξης τῆς πατρίου τοὺς παραπίπτοντας ἠνάγκασον μεταβάλλεσθαι. ἄπερ ἐπεὶ ἀνθρώποις ἀγροικοὺς οὐχ ὅσα ἔδοξεν εἶναι, τοῖς ταῦτα ἐπαγγέλλουσιν ἀντιστατῆν ἅπαντες ἐργωσαν. πολλοὶ μὲν οὖν πρὸς τῶν στρατιωτῶν διεφθέροντο, πολλοὶ δὲ καὶ σπᾶς αὐτοὺς διεσχίσαντο εἰσεβῆναι μάλιστα ὑπὸ ἀβελτερίας οἰόμενοι, καὶ αὐτῶν ὁ μὲν πλείστος ὄμιλος γῆς τῆς πατρώας ἐξιστάμενοι ἐφευγον, Μοντανοὶ δὲ, οἱ ἐν Φρυγίᾳ κατόικοντο, σπᾶς αὐτοὺς ἐν ἱεροῖς τοῖς σφετέρους καθερίζαντες τοῦτους τε τοὺς νεῶς αὐτίκα ἐμπρήσαντες ξυνδιεφθάρσαν οὐδενὶ λόγῳ, πᾶσά τε ἀπ' αὐτοῦ ἢ Ῥωμαίων ἀρχῇ φρόνου τε ἦν καὶ φυγῆς ἐμπλεως.

Νόμου δὲ τοῦ τοιοῦτου καὶ ἀμφοῖς τοῖς Σαμαρείταις αὐτίκα τεθέντος ταραχῇ ἔκριτος τὴν Παλαιστίνην κατέλαβεν. ὅσοι μὲν οὖν ἐν τε Καισαρεία τῇ ἐμῇ καὶ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ἔσκειν, παρὰ φαῦλον ἠγροῦσάμενοι κοκοπέθειν τινα ὑπὲρ ἀνοήτου φέροσθαι δόγματος, ὄνομα Χριστιανῶν τοῦ σπῆσι παρόντος ἀνταλλαγόμενοι τῷ προσχίματι τοῦτῳ τὸν ἐκ τοῦ νόμου ἀποσεσάσθαι κίνδυνον ἴσχυσαν. καὶ αὐτῶν ὄσους μὲν τι λογισμοῦ καὶ ἐπιχειρίας μετῆν, πιστοὶ εἶναι τὰ ἐς δόξαν τῆνδε οὐδαμῇ ἀπήξιον, οἱ μὲντοι πλείστοι ὥσπερ ἀγανακτοῦντες, ἐτι δὴ οὐχ ἔκούσιοι, ἀλλὰ τῷ νόμῳ ἠναγκασμένοι δόγμα τὸ πάτριον μετεβάλοντο, αὐτίκα δὴ μᾶλα ἐπὶ τε Μανιχαλοὺς καὶ τοὺς καλουμένους Πολυθέους ἀπέκλειναν. οἱ δὲ γεωργοὶ ἔξυμπαντες ἄρθροι γεγεννημένοι ὄπλα ἀνταίρειν βασιλεὶ ἐργωσαν, βασιλέα σπῆσι τῶν τινα ληστῶν προβεβλήμενοι, Ἰουλιανὸν ὄνομα, Σαβάρου υἱόν. καὶ χρόνον μὲν τινα τοὺς στρατιωτᾶς ἐς χεῖρας ἐλθόντες ἀντείχον, ἔπειτα δὲ ἠττηθέντες τῇ μάχῃ διεφθάρσαν ξὺν τῷ ἠγεμόνι. καὶ λέγονται μυριάδες ἀνθρώπων δέκα ἐν τῷ πόνῳ τοῦτῳ ἀπολωλέναι. καὶ

χώρα ἢ πάσης γῆς ἀγαθὴ μάλιστα ἔρημος γεωργῶν ἀπ' αὐτοῦ γέγονε. τοῖς τε τῶν χωρίων κυριοῖς Χριστιανοῖς οὕσι τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἐς μέγα κακὸν ἐτελευτήσεν. ἀναγκαῖον γὰρ γέγονε σπῆσιν οὐδὲν ἐνθένδε μετακομίζομένους φόρον τὸν ἐπέτειον ἄρθρον τινα ὄντα ἐς τὸν ἅπαντα αἰῶνα βασιλεὶ φέρειν, ἐπεὶ οὐδεμίᾳ φειδῶ ἢ τοῦ ἔργου τοῦτου ἐντροπῇ γέγονεν.

Ἐντεῦθεν ἐπὶ τοὺς Ἑλληνας καλουμένους τὴν διωξὴν ἦσαν ἀκλιζόμενὸς τε τὰ σώματα καὶ τὰ χρήματα ληζόμενος. ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ὄσοι τοῦ Χριστιανῶν ὀνόματος ὄντες μεταλαχέιν ἐργωσαν τῷ λόγῳ τὰ παρόντα σπῆσιν ἔακουόντες, οὗτοι δὲ οὐ πολλῶ ὕστερον ἐπὶ ταῖς σπονδαῖς καὶ θυσίαις καὶ ἄλλοις οὐχ ὀσίοις ἐργοῖς ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον ἠλίσκοντο. τὰ γὰρ ἀμφοῖς τοῖς Χριστιανοῖς εἰργασμένα ἐν τοῖς ὀπισθέν μοι λόγους λελέξεται.

[Προκόπιος, Ἀνάδοτα, XI, 14-33, Hauray, 72-75].

Μετὰφραση: Ζῦδέρη Ἀ. (μτφρ.), Προκοπίου
Ἀνάδοτα ἢ Ἀπόκρυφῆ Ἰστορία, ἐκδ. ἤφρα,
ἠθῶνα, 1988.

Μετὰ ἀπὸ τοὺς Σαμαρείτες ἄρχισε νὰ καταδιώκει τοὺς ἀποκαλούμενους Ἑλληνας¹, ὀποβάλλοντάς τους σὲ σωματικὰ βασανιστήρια καὶ ἀρπάζοντας τὰ χρήματά τους. Ἀκόμα καὶ ὄσοι ἀπ' αὐτοῦς, στὴν προσπάθειά τους νὰ γλιτώσουν μετὰ λόγια ἀπὸ τὴς ἐπιχειρούμενης συμφορῆς, ἀποφάσισαν νὰ ἀσπαστοῦν εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, αὐτοὶ λοιπόν, τὴς περισσότερες φορές, συλλαμβάνονταν ὕστερ' ἀπὸ λίγο νὰ κάθουν σπονδῆς καὶ θυσίαις καὶ ἄλλα ἀνόσια ἔργα [...] ἡ γὰρ τὰ ὄσα ἐκάμε στοὺς Χριστιανούς θὰ μιλήσω στὸ ἐπόμενο μέρος τῆς διηγήσεώς μου.

1. Τους πιστούς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας.
2. Στὸ σημείον αὐτὸ ἔχει διαπιστωθεῖ χάσιμα.

Σ' ἐλόκληρη τῇ Ῥωμαϊκῇ Αὐτοκρατορίᾳ ὑπάρχουν πολ-
λὲς δοξασίες τῶν Χριστιανῶν ποὺ οἱ ἴδιοι συνηθίζουν νὰ τὴς ἀποκαλοῦν αἰρέσεις, ὅπως τῶν Μοντανῶν καὶ τῶν Σαββατιανῶν καὶ ὄσες οἱ ἄλλες, ποὺ συνηθῶς παραπλανοῦν τὴς γνώμες τῶν ἀνθρώπων. Ὅλους αὐτοὺς τοὺς πρόσταξε ν' ἀπαρηγηθοῦν τὴν προηγούμενη πίστη τους ἐπισείοντας, μεταξύ ἄλλων πολλῶν, καὶ τὴν ἀπειλή ὅτι ὅποιος δὲν συμμορφωνόταν, δὲν θὰ μπορούσε πιά νὰ μεταβιβάσει τὴν περιουσία του στὰ παιδιὰ του ἢ στοὺς συγγενεῖς του. Τὰ ἱερὰ ὅμως αὐτῶν τῶν ἀποκαλούμενων αἰρετικῶν, καὶ ἰδιαίτερα ἐκεῖνα ὅπου ἀκούσαν τὴ λατρεία κατὰ τὴν δοξασία τοῦ Ἀρείου, εἶχαν πλοῦτη ἀμύθητα. Οὔτε ἐλόκληρο τὸ σῶμα τῶν συγκλητικῶν οὐτε ἄλλη τεράστια ὀμάδα στὴ Ῥωμαϊκῇ Αὐτοκρατορίᾳ δὲν μπορούσε νὰ συγκριθεῖ, τουλάχιστον στὰ πλοῦτη, μετὰ τὰ ἱερὰ αὐτά. Κανεὶς ἀπὸ τοὺς προηγούμενους αὐτοκράτορες δὲν τὰ εἶχε ἐνοχλήσει καὶ ἐτσι εἶχαν κειμήλια χρυσᾶ καὶ ἀσημένια καὶ κοσμήματα μετὰ ἀναρίθμητα πετράδια ἀμύθητης ἀξίας καὶ σπῆτια καὶ πλῆθος χωριὰ καὶ μεγάλες ἐκτάσεις γῆς ὁ δὴ τὴν χώρα καὶ ὁτι ἄλλο εἶδος πλούτου μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ φαίνεται καὶ νὰ κατονομάσει. Πολλοὶ μάλιστα ἄνθρωποι, μολονότι στὴν πίστη τους ἦσαν ὀρθόδοξοι, μετὰ τὸ πρόσχημα ὅτι οἱ δουλειές τους τοὺς τὸ ἐπέβαλλαν, βιοπορίζονταν πάντα ἀπὸ τὰ ἱερὰ αὐτά. Ὁ αὐτοκράτορας λοιπόν ἀφαίρεσε ξαφνικὰ ὄλα τὰ χρήματα ἀπὸ τὰ ἐν λόγω ἱερὰ, ἀφοῦ πρώτα δημίωσε τὴς κτηματικῆς τους περιουσίας. Ἐτσι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς εἰμιναν ἀπὸ τότε χωρὶς πόρους ζωῆς.

Πολλὰ πρόσωπα ἐξἄλλου ἄρχισαν εὐθὺς νὰ περιφέρονται παντοῦ καὶ νὰ ἀναγκάζουν ὄποιον αἰρετικὸν συναντοῦσαν ν' ἀπαρηγηθεῖ τὴν πατροπαράδοτη πίστη του. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτῇ ἢ πράξει φάνηκε ἀνόσια στοὺς ἀγροτικούς πληθυσμούς, ἀποφάσισαν ὄλοι ν' ἀντισταθοῦν ὁ ἐκεῖνους ποὺ τοὺς ἐπέβαλλαν ν' ἀλλάξουν τὴν πίστη τους. Πολλοὶ λοιπόν σκοτώνονταν ἀπὸ τοὺς στρατιωτῆς καὶ πολλοὶ ἔδωσαν οἱ ἴδιοι τέλος στὴ ζωὴ τους πιστεύοντας, μέσα στὴν ἀφροσύνη τους, ὅτι κάνουν ἔνα ἔργο ὕψιστης εὐσεβείας. Οἱ περισσότεροι πάντως ἀπ' αὐτούς, ξεριζωμένοι ἀπὸ τὴν πατρικὴ τους γῆ, ἐπαιρναν τὸ δρόμο τῆς ἔξορας. Οἱ Μοντανῶν ποὺ κατοικοῦσαν στὴ Φρυγία κλειστήκαν ἀπὸ μόνου τους μέσα στὰ ἱερὰ τους καὶ, βάζοντας φωτιά στοὺς ναοὺς, χάθηκαν μαζί τους χωρὶς κανένα λόγο. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι ἐλόκληρη ἢ Ῥωμαϊκῇ Αὐτοκρατορίᾳ ἦσαν γεμάτη φονικά καὶ ἔξορες.

Ἀμέσως ὕστερα θεοπίστῆκε ἔνας τέτοιος νόμος καὶ γιὰ τοὺς Σαμαρείτες καὶ τότε ξέσπασαν στὴν Παλαιστίνην ἀκατάπαιστες ταραχές. Ὅσοι κατοικοῦσαν στὴ δικὴ μου πατρίδα, τὴν Καισαρεία, καὶ στίς ἄλλες πόλεις, πιστεύοντας ὅτι εἶναι βλακῶδες νὰ ὕποστοῦν ὄποιοδήποτε κακὸ γιὰ χάρη ἔνδρος ἀνόητου δόγματος, ἔλλαξαν τὸ ὄνομα ποὺ εἶχαν τότε μετὰ τὸ ὄνομα τῶν Χριστιανῶν καί, μετὰ τὸ πρόσχημα αὐτό, τὰ κατὰφεραν νὰ γλιτώσουν ἀπὸ τὸν κίνδυνο ποὺ τοὺς ἀπειλοῦσε ἐξαιτίας τοῦ νόμου. Ὅσοι ἀπ' αὐτοῦς εἶχαν ἔστω καὶ λίγη λογικὴ καὶ σύνεση δὲν διστασαν καθόλου νὰ ἀσπαστοῦν τὴν ὀρθόδοξη πίστη, οἱ περισσότεροι ὅμως, ἀγανακτισμένοι ποὺ ἀναγκάστηκαν ἀπὸ τὸ νόμο ν' ἀπαρηγηθοῦν παρὰ τὴ θέλησή τους τὸ πατροπαράδοτο δόγμα, προσχώρησαν στὴ στιγμή τοὺς Μανιχαλοὺς καὶ τοὺς ἀποκαλούμενους Πολυθέους. Οἱ γεωργοὶ ἐξἄλλου συγκεντρώθηκαν ὄλοι μαζί καὶ ἀποφάσισαν νὰ σκῆσιν τὰ ὄπλα ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα προβάλλοντας ὅς αὐτοκράτορά τους κάποιον ληστὴ ὀνόματι Ἰουλιανὸν, γιὸ τοῦ Σαβάρου. Γιὰ ἔνα διάστημα ἀντεξάν στὴ σύγκρουση μετὰ τοὺς στρατιωτῆς, ἔπειτα ὅμως νικήθηκαν καὶ σκοτώθηκαν ὄλοι, μαζί μετὰ τὸν ἀρχηγὸ τους. Λέγε δὲ στὴ μάχη αὐτῇ χάθηκαν ἔκατὸ χιλιάδες ἄνθρωποι καὶ ἢ γῆ ἐκεῖνη, ποὺ εἶναι ἢ πῶς εὐφορῆ τοῦ κόσμου, εἰμειν ἀπὸ τότε ἔρημη ἀπὸ καλλιεργητές. Ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς ἴδιοις τῆς γῆς ποὺ ἦσαν Χριστιανοὶ ἢ ὑπόθεση αὐτῇ εἶχε καταστρεπτικῆς συνέπειες: ἐνῶ ἢ γῆ δὲν τοὺς ἀπέφερε πιά τίποτε, ἦσαν ὀποχρωμένοι νὰ πληρώνουν στὸν αὐτοκράτορα τὸν βαρῦτατο ἐτήσιο φόρο στὸν αἰῶνα τῶν ἅπαντα, ἐπειδὴ οἱ ἀρχῆς δὲν εἶχαν ποτε οἴκτο προκειμένου νὰ τὸν εἰσπράξουν.